

N É Z Ő

GÁLL ERNŐ

A „román jelenség”
enciklopédikus kutatója

A jeles történészt, Miskolczy Ambrust két új könyve* tanúsága szerint nem csupán a román história és szellemi élet változatos szakaszait, illetve szféráit feltáró szakemberként, hanem olyan szerzőként is számon tarthatjuk, akinek munkái a szélesebb közönség érdeklődését lekötő, tanulságos/élvezetes szellemi élményt kínálnak. Az *Eszmék és téveszmék* című kötetben összegyűjtött írások – Miskolczy meghatározása szerint „kritikai esszék a román múlt és jelen vitás kérdéseit tárgyaló könyvekről”, a *Lélek és titok* című munka pedig Lucian Blaga, román filozófus és író eszmevilágába kalauzolja az olvasót. Ez a kisebb terjedelmű mű a közép-európai mítoszokat értelmező, Kiss Gy. Csaba szerkesztette sorozatba illeszkedve, a „mioritikus tér” Blaga-féle felfogását elemzi.

Önjellemzésében szerzőnk Henri H. Stahl román szociológusra, Dimitrie Gustinak, a „bukaresti szociológiai iskola” megalapítójának kiemelkedő tanítványára hivatkozik, akit a kritikai esszé mesterének tekint. Ez a fajta „kísérlet” a nagy esszék és az álesszék között helyezkedne el, ám a példát nyújtó hagyományra való utalás kapcsán a stahli műfaj elmélyültebb jellemzésével adósunk maradt. Ő egyébként írásait „dolgozatoknak” tartja, és leszögezi: nem monografikus feldolgozásra, nem a szakirodalom teljes bemutatására törekedett. Kritikusként csupán azt a feladatot vállalta, hogy egy-egy jelentős könyvet taglalva, a velük összefüggő fontosabb témakörökre, vitákra kitérjen. Értetni és értelmezni, megvilágítani és megmagyarázni kívánt. Lássuk be, ez az önkéntes penzum egy olyan bonyolult, történelmi traumáktól terhes problematikában, mint a magyar-román viszony, nem kevés erőfeszítést és bátorságot követel. Érthető, ha Miskolczy számára, ebben a vonatkozásban a *dialógus* számít a célhoz közelítő királyútnak. Ő a tárgyilagos, az álláspontokat közelítő vizsgálódások híve és megvalósítója.

A szóban forgó könyvek olyan pillanatban kerültek piacra, amikor – a magyar-román alapszerződést, a tanügyi törvényt stb. kísérő viták során is – a szenvedélyek időnként magasba csaptak, a szélsőséges megnyilvánulások pedig minden eddigi közeledés eredményeit veszélyeztetni látszottak. A kölcsönös megismerés és megértés rendkívül nehézkes, hosszadalmas folyamatnak látszik, és nincs mit csodálkozni azon, ha velük kapcsolatban sok kétely, fokozódó borúlátás jelentkezik. Zavaró, lehangoló mozzanatként érvényesül a közeledés terén változatlanul észlelhető aszimmetria, amit ugyancsak lassan és nehezen küszöböl ki a demokratikus román történészek, írástudók részéről tapasztalható növekvő érdeklődés, erőfeszítés.

* Miskolczy Ambrus: *Eszmék és téveszmék*, Bereményi Könyvkiadó-ELTE, BTK Román Filológiai Tanszék, Bp. 1994; *Lélek és titok*, Közép-Európa Intézet-Kortárs Kiadó, Bp. 1994.

Az indokolt szkepszis s a nem kevésbé indokolt fenntartások azonban nem változtatnak ama történelmi és geopolitikai adottságon, amelyet a román–magyar múlt elkötelezett kutatója, Makkai László így fogalmazott meg: „Nincs Európában még két nép – a németeket és cseheket sem véve ki – melyek oly nagy felületen érintkeznek egymással, mint a magyar és a román. A magyar és román népterület ma szeszélyes nyúlványokkal, kisebb-nagyobb szigetekkel ékelődik egymásba, tehát nem két zárt néptömb határ menti érintkezéséről, hanem összeszövődéséről, együttéléséről van szó, ami a történelem folyamán mindkét fél számára állandóan életbevágó kérdést jelentett. (Makkai László: *Magyar–román közös múlt*, Bp. 1948., 5.)

Életbe vágó, meg nem kerülhető volt és maradt tehát az, amit Miskolczy a *történelem kölcsönös újratanulásának* nevez, s amihez az ő munkássága is jelentős mértékben hozzájárul. Kezdeményezései között hézagpótló funkciót teljesít az *Encyclopaedia Transylvanica* elnevezésű kiadványsorozat, amely az ELTE Bölcsészettudományi Kara Román Filológiai Tanszékének gondozásában azt a célt követi, hogy – gyakran két nyelven – a nélkülözhetetlennek ítélt párbeszédet éltesse. Az újító vállalkozás erdélyi tradíciót kíván folytatni. 1787-ben a nagyszebeni szabadkőműves páholy szász, román és magyar tagjai arra készültek, hogy összeállítják szűkebb pátriájuk letűnt századait, lakóit és természeti környezetét bemutató enciklopédiát. A közös búvárkodás és szerkesztés azonban akkor még megvalósíthatatlannak bizonyult. A nemzetek ébredésének hajnalán az „ébresztők” elsősorban népük, nemzetük önismeretét, identitástudatát szerették volna ösztökélni, táplálni. Mindenekelőtt saját nyelvük és művelődésük ápolását szorgalmazták, s a különálló tudós társaságok úttörő tevékenységét a – sokszor ütköző – nemzeti/nemzetiségi aspirációk szolgálatába állították.

A sorozat eddig megjelent kötetei közül talán elsősorban Nicolae Iorga *A nemzetek közötti gyűlölködés ellen* 1932-ben megjelent, 1940-ben már (elsietett fordításban) magyarul is kiadott füzete emelkedik ki. (Bp., 1992.) A bevezetés szerzői, Miskolczy Ambrus és Makkai László úgy ítélték, hogy kordokumentumot tettek közzé, s azt a tényt, hogy annak idején Iorgának szándékában volt magyarul közölni a szöveget, Miskolczy a „nacionalizmus elitelésé”-hez fűződő önkritikaként értékeli. Persze, nem tudhatjuk, hogy – ismerve Iorga ellentmondásos személyiségét – mennyire szándékos és mély volt ez az önbírálat. Nem állapíthatjuk meg azt sem, milyen mértékben lett volna következetes, de abban kétségtelenül igaza van Miskolczynak, hogy Iorga írása „a dialógus lehetőségét és követelményét jelzi”.

Sajátos, mondhatni, post mortem párbeszédet közvetít számunkra a sorozat *Tündérkert* című kötete (1994), mely magyarul, illetve románul Gheorghe I. Brătianu és Makkai László egy-egy erdélyi vonatkozású történelmi kérdést megvilágító dolgozatát tartalmazza. A román történész a rendi országyűlések és a románok viszonyát, Makkai tanulmányai a közös múlt bizonyos fejezeteit taglalják, s ezek a részek a magyar–román történelmet felelevenítő – már idézett – könyvből valók. Igazat kell adjunk Demény Lajosnak, aki ugyanebben a kötetben található írásában rámutat arra, hogy Miskolczy Ambrus kísérlete, ez a visszamenő hatályú dialógus tulajdonképpen a kérdések kérdését veti fel: „van-e esélye annak, hogy a két historiográfia megtalálja történelmi örökségünkben a gyanakvást éltető görcsök feloldásának útját?”

*

A kérdés továbbra is nyitott, ám vitathatatlan, hogy Miskolczy két újabb munkája éppen a görcsök feloldásának a jegyében készült. Miután elhelyeztük őket a szerző sokirányú tevékenységében, itt az ideje, hogy közelebről is szemügyre vegyük a két opuszt.

Ha az *Erdély történetének* harmadik kötetében található fejezeteket (Erdély a reformkorban, 1838–1848; Erdély a forradalomban és a szabadságharcban, 1848–1849) megíró Miskolczy a tudományos kutató teljes korszerű vértetében lépett porondra, az *Eszmé és téveszmék szerzőjében* széles pászmát becserkésző, kitűnő tollú esszéistával találkozunk. Ebben a kötetben Miskolczy nem csupán Klio, hanem Kalliópé sugalmazásait is követi. Otthonosan mozog ugyanis a történelem, a folklór, az antropológia, a filozófia s az irodalom területén. Átfogó tájékozottsága, tudása rendhagyó, s ezeknél csak ama bravúros képessége meghökkentőbb, amivel merész asszociációk és fordulatok révén múltat és jelent összeköt. Az esszé azért esszé (még ha szerzőjük „dolgozatoknak” is kereszteli el őket), hogy szabad teret biztosítson a gondolatok áramlása és érintkezése, a képzelet gyakran part nélküli csapongása számára. Az esszé nehezen viseli el a belső struktúrák fegyelmét és nem feltétlenül a pedáns kifejtésnek köszönhetően tűnik ki. Mintha azonban az esszéista történész néha túlságosan is szabadjára engedné ismereteit és fantáziáját, s így nehéz helyzetbe hozza olvasóját, aki buján indázó gondolatmenetét követni próbálja. Olykor-olykor bizony nem ártana több fegyelem és önkontroll.

Persze, legtöbbször érdemes erőfeszítést tenni, hiszen szerzőnk eszmetársításai és következtetései relevánsak. Szerzőnk erénye továbbá az az empátia, amivel a másik fél, a dialógus-partner körülményeibe, tudat- és lelkiállapotába belehelyezi magát. E képesség nélkül – a kelet-európai kisállamok nyomorúságának feltételei között – a párbeszéd ab ovo lehetetlen lenne.

Miskolczy feltehetően számol a bibói diagnózissal és tisztában van a Szűcs Jenő-féle „historizált nacionalizmusok”, a „társbérleti” nemzeti gyűlölködések hatványozódó veszélyével. Nem csupán ismeri őket, de küzd is ellenük – többek között – az árnyalt elemzés segítségével. Jó példa erre a „Iorga-paradoxonokat” feszegető nagyobb, hamisítatlan kritikai esszé. Iorga tudományos-politikai portréjának felvázolására az adott alkalmat, hogy *Az erdélyi és magyarországi románok története* című, először 1915-ben napvilágot látott művet 1989-ben újra kiadták. Miskolczy elemzése a hatalmas iorgai életművet átható ellentmondások felvillantására épül. Hangsúlyt helyez arra is, hogy Iorga és a magyar történészek közötti viszonyt nyomon kövesse. Jól látja, hogy a román tudós korszakalakító egyéniség volt, s egyetértően idézi az egyik tanítványától származó jellemzést, amely szerint Iorgában azzal a vizionáriussal találkozunk, aki a múlt felé fordulva történész, a jövő felé viszont próféta volt. Utal különleges nemzetpedagógusi szerepére is, de nem hallgatja el a szélső jobboldali áramlatok eszmei motíválásáért rá nehezedő felelősséget sem.

Miskolczy álláspontját ebben az esetben szintén az az elv határozza meg, hogy nem a vitás kérdések szőnyeg alá seprése, hanem azok nyílt felvetése teszi lehetővé az együttélés, illetve az együttműködés új formáinak megtalálását. Ebben a szellemben idézi fel a régi, ellentétet hordozó vitákat, majd kiemeli – Gheorghe I. Brătianu ezzel kapcsolatos elismerésének is hangot adva – hogy amikor Iorgát a vasgárdisták meggyilkolták, Gáldi László méltató – a fény s az árnyék játékát érzékeltető – nekrológot írt róla.

Iorga magyar recepciójának változásait értelmezve, szerzőnk úgy látja, hogy reményei szerint, a jövőben „Iorga már nem lesz a magyarellenesség karikatúrája vagy prófétája, hanem, egyik szereplője lesz annak a korszaknak, amelyet találóan az újkori Európa harmincéves háborújaként jellemeztek, hatalmas életművében pedig a tudomány és politika felfejtése mindannyiunk okulására szolgál”.

Ha a Iorga-portré a téma árnyalt, kiegyensúlyozott kezelését, a szerző ama törekvését demonstrálja, hogy a „kényes” kérdések felvetésével is a hatékony párbeszédet se-

gítse elő, a *Harc a fülekért* című – szintén nagyobb terjedelmű – írás Miskolczy Ambrus (már említett) sokoldalúságát, naprakész nemzetközi tájékozottságát példázza. A cím Milan Kunderától származik, aki úgy látja, hogy „az ember emberek közötti élete nem más mint a harc mások füleért”, Miskolczy pedig e megállapításból kiindulva, bírálataiban arra is figyelmet fordít, hogy a recenzált szerző – ellentétes elvárások között nem egyszer lavírozva – miként „manipulálja” magát. Kinek, mikor és milyen engedményt tesz? A fülekért folyó harc a különböző opportunizmusok érvényesülését serkenti, s a kritikus kötelességének érzi, hogy tetten érje őket.

Ez irányú buzgalmában is tallóz a legkülönbözőbb nyugati szerzők munkáiban, amelyek román tematikájuk folytán kerülnek görcsöve alá. Van köztük a hagyományos történetíráshoz tartozó könyv, és találunk az amerikai kulturális antropológia szemléletét hordozó munkát. Miskolczy érdeklődése a romániai antiszemitizmust vizsgáló művekre is kiterjed.

Engem főként a Katharine Verdery, amerikai antropológus *National Ideology Under Socialism, Identity and Cultural Politics in Ceausescu's Romania*, Berkeley, Los Angeles, Oxford, University of California Press, 1991 című testes kötetéhez fűzött megjegyzések foglalkoztatnak. „Érdekeltségem” abból is fakad, hogy a *Korunk* 1993. 2. számában magam is bemutattam a könyvet. Nem mellékes az sem, hogy az elmúlt évek során, mialatt Verdery romániai kutatásai – számtalan nehézséget, a szekuritáte üzelmeit is leküzdve – előre haladtak, alkalmam volt bizonyos mértékben betekinteni a könyv, majd a román kiadás létrejöttének folyamatába. Azóta a román fordítás – *Compromis și rezistență* (Kompromisszum és ellenállás) címmel piacra került, s ily módon némiképp a visszhangot is észlelhettem.

Romániából nézve kétségtelen, hogy Verdery munkája, amelyet Miskolczy „jó könyvként” értékel és más dicsérő jelzőkkel is illet, a távolságtartó belülről való vizsgálódás révén életteljes képet rajzol a zsarnokuralom kultúrpolitikájáról és a vele szemben kibontakozó értelmiségi ellenállás változatos formáiról. A könyv fő vonulatában ama folyamat kritikai bemutatása található, amelyben a totalitárius diktatúra és a román nacionalizmus egybefonódása végbement. Méltányolva a teljesítményt, Miskolczy a „fülekért való harc” nyomait is jelzi, s ezek – nyilván – nem a könyv pozitívumai közé számíthatók. Magam is értetlenül konstatáltam, hogy a román „nemzeti kommunizmust” elemző Verdery a kisebbségi kérdést szinte teljesen mellőzi. Miskolczyval ellentétben nem tartom viszont érdektelennek a reális szocializmust boncolgató elméleti fejtegetéseket. Romániai látószögéből ezek a teoretikus kitérők feltétlenül lényegbevágók.

Ami a romániai antiszemitizmust taglaló munkák számbavételét illeti, csak elismerően regisztrálhatom ezt a törekvést, amelyet feltehetően az a felismerés is motivál, hogy mifelénk az antiszemitizmus rendszerint magyarellenességgel jár együtt. Itt jelzem, hogy Miskolczy arra is vállalkozott, hogy *Judaica & Hungarica* címmel felidézze Moses Gaster, a nagy romániai zsidó polihisztor alakját, munkásságát, valamint magyar barátaival való kapcsolatait, s ez mindenfajta diszkriminációval szembeni állásfoglalásának még egy meggyőző bizonyítéka.

Nem derül ki, hogy Miskolczy Ambrus „kritikai esszének” minősíti-e a Lucian Blaga eszmevilágának szentelt könyvét. Megállapítható viszont, hogy ez a munkája az esszéikben megmutatkozó erények mellett még a rendszeresség, a jól áttekinthető tagoltság kvalitásaival is rendelkezik. Persze, a mérlegelés során döntően az eszmei interpretáció számít. E tekintetben Miskolczy nem enged a puszta demitizálás csábításának. Tisztában van azzal, milyen szerepet játszik a Miorița-kultusz a román szellemiségben, és nem téveszti szem elől azt sem, hogy – az évekig tartó számkivettség után

– milyen helyre került Blaga a románság panteonjában. (A *Lélek és titok* Romániába érkezése idején zajlanak a Blaga születésének századik évfordulójára rendezett országos jellegű megemlékezések, tudományos ülések, stb., s ezek ismeretében nem túlzás valamiféle kialakuló Blaga-kultuszról beszélni.) Noha Miskolczy leszögezi, hogy a román bölcselelő a nagy európai kultúrértékek elkötelezettje maradt, azt sem hallgatja el, hogy a Nichifor Crainic-féle etnokratizmussal való érintkezései okán, az utókor bírálatát nem kerülheti el.

*

Bármennyire egyediek – a maguk enciklopédikus jellegével – Miskolczy Ambrus könyvei, munkássága azoknak a magyar tudósoknak az erőfeszítéseit folytatja, akik búvárkodásaikban a románság történelmének, nyelvének, folklórájának, művelődésének a megismerésében mélyedtek el. Az elődök, adott esetben a példaképek, illetve pályatársak között olyan tudósokat találunk, mint Tamás Lajos, Gáldi László, Tóth I. Zoltán, Makkai László és Trócsányi Zsolt. Tudatosítani szeretném azt is, hogy az ELTE Román Filológiai Tanszéken – vezetése alatt – folyó kutatói és kiadói tevékenység az Erdélyi Tudományos Intézetnek (1940–1947) a magyar–román viszonyra összpontosító vizsgálódásait is tovább viszi.

Miskolczy Ambrus és munkatársai teljesítményét nem csupán az időbeli egymásutániság, hanem az egyidejűség ismérvei alapján is el kell helyeznünk. A „románságtudomány” művelése elválaszthatatlan mindazoknak a kutatásaitól, akik Erdély vagy a kelet-európai régió múltját akarják feltárni. Elsősorban az *Erdély története* című 3 kötetes mű (Bp. Akadémiai Kiadó, 1986.) szerkesztőit, Köpeczi Bélát és Szász Zoltánt emeljük ki. Az utóbbi főként a XIX. század második felében kibontakozó román nemzeti mozgalmak és aspirációk tanulmányozásában ért el számottevő eredményeket. Hozzájuk tartozik Borsi-Kálmán Béla, aki a Kossuth-emigráció és a román nemzeti törekvések kapcsolatát világította meg *Nemzetfogalom és nemzetstratégiák* című könyvében (Bp., Akadémiai Kiadó, 1993).

A *Román eszmetörténet, 1866–1945* című igényes antológia (Aetas-Századvég kiadás, 1994.) összeállításával és több e tárgyba vágó tanulmányával Pászka Imre ígéretesen rajtolt a magyarságtudomány szempontjából oly nélkülözhetetlen „romanológia” művelésében.

Mindezek után marad a nyugtalanító kérdés: mikor kezd valóban működni a kölcsönösség? Mikor lépnek színre azok a román kutatók, akik a számukra is szükséges hungarológia területén vizsgálódnak? És végül: hol marad az ETI – említett – teljesítményének a folytatása? Kik azok az erdélyi/romániai magyar történészek, társadalomtudósok, akik e téren az elődöktől a stafétabotot átveszik?

Igazat kell adnom Benkő Samunak, aki az erdélyi magyar történettudomány helyzetét felmérve leszögezte, hogy a Ceaușescu-uralom idején „magára adó, emberi és tudományos tisztességéhez ragaszkodó erdélyi magyar történész köztörténeti kérdésekkel hosszú időn keresztül egyáltalán nem foglalkozott...” (A *romániai magyar tudomány és az EME feladatai*, Bp. 1993, 20.) Márpedig a román–magyar viszony, a román történelem taglalása jórészt ehhez a nagymértékben kompromittálódott „köztörténethez” tartozott.

Ma már azonban ezek az akadályok elhárultak, s talán lassan-lassan a román történészekkel való párbeszédés együttműködés feltételei is létrejönnek. Mindentől függetlenül, annak az erdélyi magyar történelemtudományi iskolának a tudományos programjából, amely Kelemen Lajos örökségét élteni tovább, a magyar–román együttélés elfogulatlan kutatása sem hiányzott.